

PSİKOLOJİDEKİ ÖZNE KAVRAMI VE TÜRKİYE'DEKİ ÖZNE KAVRAMI ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Sibel A. Arkonaç*

Nasrettin Hoca bir gün yola çıkmış, akşam olunca da bir kervansarayına girip uyumaya karar vermiş. Han tıklım tıklım doluymuş, kendine zar zor bir yer bulmuş, yanındakine 'insan burada kendini kaybeder' demiş. Adam da hocayla dalga geçecek, 'yanında taşıdığın tulumları ayağına bağla da, sabahleyin tulumları ayağında bulduğunda sen olduğunu anlarsın' demiş. Nasrettin Hoca uyuyunca adam tulumları almış bir başkasının ayağına bağlamış. Sabah olmuş hoca uyanmış, bakmış tulumlar ayağında yok! Yanındaki adamı dürtmüş, 'Ya' demiş. 'Akşamı yataırken tulumları ayağıma bağlamıştım ama sabah oldu, ayağında tulumlar yok. Tulumlar öteki adamın ayağında. Eğer tulumlar öteki adamın ayağına bağlıysa o benim; o bense, ben kimim?'

Hepimiz yaşadığımız bu dünyada birer kişi, birey, adam olduğumuzun farkındayız, herkes kendinden "Ben" diye bahseder, bundan kimsenin şüphesi yok. Kendimizi hisseder, yaşar, diğer insanlara anlatırız. Zaman zaman kendimize "Ben neyim?", "Ben kimim?" şeklinde sorular sorduğumuz olur. Bunlar kendimizle ilgili farkındalık düzeyini artıran sorulardır. Patolojik hal dışında, kimse kendisi olup olmadığını sorgulamaz. Aynada her sabah gördüğü kendisidir, kendini gördüğünden şüphelenmez. Kişinin kendine ait geçmişi, kendine özgü tecrübeleri, beklentileri onu diğerlerinden farklı kılar, tekil kılar. Kendimize ait olma ve diğerlerince de böyle görülme ve böyle olma gibi bir bilince sahibizdir.

Benlik, zihin ve bilinç, araştırma nesnesi insan olan psikolojinin temel kavramlarıdır ve çıkış noktaları özne kavramıdır. Özne kavramı esasta felsefeye

---

* Prof. Dr., İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Sosyal Psikoloji ABD.

aittir, psikoloji ise felsefeden kendisine yansıdığı şekli ile kullanır. Bu yansımaya göre psikoloji insanı, özne ile eylemi arasında ilişki kurarak anlamaya çalışır. Hepimizin bildiği ekollerden hareket edersek; en çok bilineni birey ile davranış arasında, bireyle zihinsel (kognitif) süreçler arasında kurduğu ilişkiler olmuştur, ki biz buna klasik psikoloji diyebiliriz. Ayrıca özneyle, bilinç dışı süreçler arasında ilişki kuran psikanalitik model ve özneyle sembolik sistemler (konuşulan dil) arasında ilişki kuran sosyal inşacı yaklaşım da vardır.

Psikolojinin bütün yaklaşımlarında ve yöntemlerinde kullandığı bu özne kavramını anlamak için kavramın geçmişine uzanmak gerekir. Bu öznenin kaynağı aşağıdaki satırlarda da göreceğimiz üzere Descartes'ın özne anlayışıdır ve bütünüyle Batı düşünce hayatının ve gündelik yaşantısının bugüne kadar bilim dünyasına taşıdığı eseridir.

Öznenin Geçmişi

Özne kavramından hareketle incelenmeye çalışılan benlik veya kendilik olarak Türkçe'ye tercüme edilen self kavramı İngilizce'den gelmektedir. Kelimenin İngiliz diline 15-16. yüzyıllarda girdiği görülür. Daha önceki dönemlerde böyle bir kelime veya kavrama tesadüf edilmemektedir. Başlangıçtaki anlamları ise bugünkü anlamlarından oldukça uzak ve kötü çağrışımlıdır. Diğer Latince kökenli dillerde birebir karşılığı olmamakla birlikte, yaklaşık anlamlarda kullanılan karşılıkları vardır.

Benlik kavramının batı dünyasında gündelik yaşantıdaki yerine dünyevîleşme sürecinin bir ürünü olarak bakılabilir. Dünyevîleşme, çok kabaca gündelik yaşantıda bilginin ilahî bilgiden ayrışması şeklinde tarif edilebilir. Batı dünyasındaki bu ayrışmanın temeli, esası ve niteliği önemlidir çünkü hem gündelik hayatta sıradan bireyin kendini kavramlaştırmasında kullandığı bilgiyi, hem de bugünün batılı bilim anlayışını belirlemektedir.

Batılı gündelik bilginin dünyevîleşme sürecini dinler tarihi ve sosyal toplum tarihi ile birlikte ele almak yerinde olacaktır.

Yahudi-Hıristiyan dünyasında insan dünyaya günahkâr doğar, Ademin (Havva yüzünden) işlediği günahı her insanoğlu doğduğu bu dünyaya taşır. Bütün yaşantısı boyunca bu günahından arınmaya çalışır, düzenli bir şekilde papaza günah çıkarmakla mükelleftir. Psikanalitik ekolün esasını oluşturan suçlu benlik anlayışının temelinde de bu anlayış yatmaktadır.

Orta çağda Yahudi-Hıristiyan düşünce yapısında insan, Tanrı'nın yarattığı evrene ve dünyaya ait bir varlıktı. Bu sebeple Tanrı ile insan bir bütündü. Tanrının yarattığı evrende (kozmoz, dünya) Tanrının kuralları (günah ve sevap) işlemekteydi. Neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar veren O'nun kurallarıydı. Doğrular, yanlışlar, hakikat ve gerçekler her şey onun kuralları içersinde gerçekleşirdi. Meydana gelen her şey, her olay, her durum kilisenin aracılığı ile buna göre açıklanır ve anlaşılırdı.

Zamanla Yahudi-Hıristiyan ortaçağının bu gündelik yaşantısını derinden etkileyecek arka arkaya yeni keşifler, icatlar, yaşanmaya başlandı. Dünyanın yuvarlak olduğunu gösteren deniz yolculukları, kıtaların keşfi, astronomideki yeni bilgiler, Roma'da Papa'ya bağlılıklarını bildiren derebeyliklerinin vergilerini vermekten vazgeçip, kendi devlet yapılarını kurmaya başlamaları gibi sosyal ve siyasal alanlarda değişiklikler ortaya çıkmaya başladı. Bütün bunlar, Tanrı ile insan arasındaki bütünlüğün yarılmasına yol açtı. Daha önceleri yaşanan bütünlük duygusu sarsıldı ve araya giren mesafe ile bu bütünlük yarıldı.

Avrupa düşünce tarihinde birey ve benliğin keşfi işte bu yarılmanın farkına varılmasıyla başlar. Bu farkına varıştaki esas Rönesans düşünce yapısının gelişimini sağlamıştır. Rönesans düşünce yapısının gelişimi ile birlikte özne, birey, benlik kavramları gündelik bilgide yani halkın gündelik yaşantısında kendini göstermeye başlar. Bu düşünce yapısına göre Tanrı ile insan artık aynı evrende değildir. Tanrı bu evrene ait değildir, bir başka evrene aittir. Dünya artık insana ait bir kozmozdur ve merkezinde insan vardır. Bu evren, bu dünya insana aittir. Dolayısıyla artık insan yaşama tarzını seçme hürriyetine sahiptir ve bu hürriyet sınırsızdır. İnsan varlığını artık Tanrı'da bulmadığı için (çünkü o bir başka evrene aittir) benliğini kendi deneyim ve eylemlerinde bulur. Benliğini sadece öznesinde kavrayabilir bu sebeple de kavrayışı tamamen öznel bir nitelik taşır. Kısacası kendini Tanrı'da değil kendinde tarif eder. Yaşantıları, eylemleri

---

onu ona anlatır. Bu anlatım ise son derece öznel dir çünkü kendini kendine anlatmaktadır.

Rönesans ve Hümanizm insanı evrenin merkezine oturtur ve insanın kendi dünyasını yarattığını beyan eder: “İnsan kendi kaderini yaratır”. Bu suretle Yahudi-Hıristiyan dünyasında insan Tanrı gözündeki yaratılmışlığını kaybeder. Neyin yanlış neyin doğru olduğuna karar verme sorumluluğu artık insana aittir. Bu sebeple önlerinde çözmeleri gereken çok zor bir mesele vardır: Tanrı’dan ayrışan ve kendini bu dünyanın merkezine oturtan insanın artık gerçeklikle ilgili yeni bir dayanak noktası bulması gerekmektedir. Yaşadığı dünya ilgili gerçeklik bilgisinin dayanağı eskisinden koptuğu için açıkta kalmıştır. Eskiden neyin doğru neyin yanlış olduğuna Tanrı karar veriyordu. Gerçeğe dair referansı, dayanağı Tanrı’ydı, cevaplar bu dayanağa göre veriliyordu. Ama şimdi neyin doğru neyin yanlış olduğunun cevabını insanın kendisi verebilmeliydi çünkü tüm sorumluluk artık sadece ona aitti. Verdiği kararlardan, eylemlerinden sadece kendisi sorumluydu.

Öyleyse bu dünyada neye kesin, kat’î denmeliydi, bunu neye göre diyebilirdi?, dünya ile ilgili gerçeklik bilgisi neydi?

Kesin ve kat’î olanın yeniden kurulmasının gerekliliği Descartes’ın felsefesindeki itici güçtür. Descartes, kesin ve kat’î olanın nasıl kurulacağını, neyin doğru olduğunu, gerçekliğin keşfedilip edilemeyeceğini sorgular. Aradığı, hiçbir şekilde şüphe götürmez, kesin olan bilginin nasıl bulunacağı idi. Bedenimizin fiziksel dünyaya ait olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple buradan gelebilecek bilgiye güvenilemezdi. Duyularımızdan gelen bilgiye de geldiği yol sebebiyle şüphe ile bakılması gerekiyordu. Bu sebeple kendisi, dünya hakkında kesin ve dolayısıyla doğru muamelesi görebilecek hiçbir şeyin olmadığından emindi. Elinde kalan sadece şüphe etmekte. Peki o zaman en şüphe götürmez, kesin olan neydi? (eskiden Tanrı idi, şimdi o bu evrende olmadığına göre...)

Gerçekten şüphe götürmez kesin olan şeyi düşünen insan varlığı idi. Şeyi düşünen insan varlığı Descartes için zihnin ta kendisidir. Bu varlığın; “ben”, “ben varım” dediği veya zihinsel olarak bunu idrak ettiği an gerçekten doğru ve kesin olandı. “Düşünüyorum öyleyse varım” Böylece de bu kozmozda neyin doğru neyin kesin olduğuna dair gerçeklik dayanağı, insan için bizzat kendi zihniydi.

Düşünen zihin bir öznedir ve kendisine bir özne olarak nesne bakışı getirir. Kendisi bir özne (zihin) dir ama zihinsel olarak onu idrak ettiği an ona bir nesne gibi bakıp inceleyebilir. Kendine yansıdığı an kendini yani zihnini, kendi zihnini bir nesne gibi, dış dünyadaki bir nesne gibi inceleyebilir. İşte bu nokta, felsefedeki özne anlayışının psikolojiye yansıdığı yerdir.

Psikolojinin Özne Anlayışı

Öznenin, zihnin aslı oluşu, Batı medeniyetindeki bireyci anlayışın ve düşünce yapısının esasını oluşturur. Bireyin biricikliği, aslı unsur oluşu, gündelik hayattaki bilginin kullanımını belirlediği kadar bilim dünyasında psikolojideki insan-birey kavramlaştırmasını da belirlemiştir. Öznenin, bireyin diğer insanlarla ilişkileri sürekli öznenin kendisinden, zihinden doğru anlaşılmaya çalışılmıştır. Psikolojinin bugün yaygın olarak kabul gören modernist cephesinde, insan ve insana dair bütün kavramlaştırmaları, işlettiği muhakeme ve ürünü olan bilimsel bilginin tamamı yukarıda sözü edilen batı düşünce yapısı ve felsefe anlayışının yansımasıdır. Evrensel bilgiye ulaşmada insanı anlama teşebbüsleri, öznenin içeriğinin ve ona yüklenen rolün bütün dünyadaki insanlar için geçerli olduğu varsayımından yapılmaktadır. Kültürler arasında sımanan psikolojik süreçlerin işleyişindeki farklılıklar ise zihnin belirlediği işleyiş üzerindeki varyasyonlar olarak açıklanmaktadır. Bir başka ifade ile zihin mekanizmalarının ürettiği psikolojik süreçler evrensel olarak bütün zaman ve mekanlarda aynı şekilde işler; sözelimi gruplar arasında ayırdedici davranışı kontrol eden sosyal kategorizasyon süreci (ki bir zihin mekanizmasıdır) bütün kültürlerdeki insanlarda aynen işler ama işleyişin kalitesi sözelimi ayırdedici davranışın az veya çok, yukarı veya aşağı oluşunu şekillendiren kültürün kendisidir. Teorik bir açıklamanın deneysel ve kültürlerarası sımanışının getirdiği nokta budur çünkü pozitivist-empirist bilgi anlayışının psikolojideki insan modeline göre zihin (özne) ve onun mekanizmaları belirleyendir, faildir, tekildir. Çevre-beden ise (ki burada kültürün kendisi de buna dahildir) belirleneni çeşitlendirendir. Talı olandır.

20.yüzyılda batıda çıkan iki ayrı dünya savaşı, hem bu esnada hem de sonrasında farklı kültürlerle her anlamda kurulan ilişkiler, batılı insanların

kendilerini kavrayışlarını çok etkilemiştir. Daha sonraları toplumlarında meydana gelen sosyal ve siyasal değişimler ve özellikle de postmodernizmin etkisiyle öznenin belirleyiciliği sorgulanmaya başlamış ve karşılıklı yansımalarla hem gündelik hayat hem de bilimsel dünya kendi özne anlayışlarını yeniden ve derinden sorgulamaya başlamıştır.

Postmodernist psikoloji zihnin belirleyici olma özelliğini red ederek, psikolojik açıklamaların insanlar arasında rutin bir şekilde gerçekleşen karşılıklı süreçlerde aranması gerektiğini savunur. İnsanların yapıp ettiklerinin arkasında duran gizli ve keşfedilmesi gereken bir zihinsel mekanizma olmadığını aksine insanların birbirleriyle konuşurlarken dünyalarını inşa ettiklerini öne sürerler. Özne ve ona yüklenen misyon artık eleştiri altındadır. Öznenin diğer bireyle ilişkisini kendi öznesinden değil onun da özne oluşundan kurduğu, ortak eylem alanında, konuşma eylemleri içerisinde birlikte inşa ettiği tartışılmaktadır. Bu görüş bir anlamda batılı insanın ve onun ürünü olan psikolojik bilginin ötekini (diğer bireyi) fark etmeye başlaması şeklinde yorumlanabilir. Bu fark ediş aslında postmodernizmin etkisi ile batının gündelik yaşantısında gerçekleşmekte dolayısıyla da akademik düzeyde bilimsel bilginin kendisini de etkilemektedir.

Bununla birlikte batılı öznenin diğer kişilerin özne olduğunu fark etmesi onun yukarıda tasvir edilen batılı düşünce ve felsefe yapısını kısacası dünyayı kavrayış ve anlamlandırma kalitesini ne derece etkiler veya aslında bilginin globalleşmesi adı altında eski misyonunu devam ettirir, bir başka çalışmanın sorusu olabilir. Bu çalışmada ise bu durumun kendi ülkemizde olup bitenler hakkında yaptığı çağrışımlar söz konusu edilmektedir. Bizim kültürümüzde özne kimdir? Dönüşen toplum yapımızda bu özne nasıl bir dönüşüm geçirmektedir? Bilimi Türkçe'ye taşıyan bizler, özellikle psikologlar acaba bu ülkede üzerinde çalıştığımız öznenin çok farklı bir geçmişi ve esası olduğunu biliyor muyuz? Bu bilgi bizim kendimize bakışımıza psikolojik ve sosyal psikolojik düzlemde tamamen yeni bir bakış getireceği gibi aynı zamanda gündelik hayattaki uygulamaları da esastan etkileyip değiştirebilecektir. Öyleyse bu kültür coğrafyasında yaşayan birey veya özne dediğimiz kimdir? Nasıl şekillenmiştir, neyle şekillenmiştir ve nasıl bir dönüşüm geçirmektedir?

Bu ülkede özne kimdir?

Bu kültür coğrafyası, birçok medeniyetin, onların getirdiği anlayışların ve ürettiği yaşam şekillerinin mekanıdır. Üzerinde yaşamış ve yaşayan halkların hepsinin dünyayı kavramlaştırmaya çalışan din temelli bilgileri vardır. Batıdakinden farklı olarak burada bu bilgilerin çoklu bir etkileşimi olup esasta bu etkileşimden hâkim şekilde çıkan İslamî bir düşüncenin varlığı söz konusudur. Bugünün insanın bütün kavramlaştırmalarının ve kendisini anlamlandırmalarının kökeninde bu öğeler yatar.

İslam dünyasında, Yahudi-Hıristiyan dünyasının aksine insan bu dünyaya günahsız doğar çünkü bu dünya ona ihsan edilmiştir. Doğan her insana bu dünya hediye edilmiştir ve Allah katında insan O'nun bütün meleklerinden önce gelir. Bu sebeple Yahudi-Hıristiyan inancının aksine Allah'la arasına hiç bir şey giremez. Allah ile kul arasındaki herşey yalnızca ikisine malumdur: günahlar, sevaplar, arzular, duygular hepsi sadece ikisi arasında geçer, kulun Allah'a tövbe sözü vermesiyle onun için temiz sayfa açılır.

İslam inancına göre insan bu dünya üzerinde akılla donatılmıştır. Akıl ona bu dünyayı kavraması için verilmiştir, bu akıllı belli bir irade çerçevesinde – cüz'î irade içersinde kullanabilmektedir. Küllî irade ise Allah'a aittir ve insanoğlu tarafından anlaşılması, kavranması mümkün değildir. Belli bir takım mucizeler ona bunun böyle olduğu gösterir.

İslam anlayışına göre insan ve Allah aynı evrenin içindedirler ama bu evrenin farklı katmanlarını paylaşırlar. Akılla donatılan kul, cüz'î iradesiyle bu dünyayı bir yere kadar kavramak ve anlamakla yükümlüdür. Aynı evrenin üst katmanında küllî iradeye sahip Allah ise tüm hakikata sahip olandır ve idrak edilemez olandır.

Günahkar doğmamak ve Allah'la arasına giren hiçbir merciinin olmaması, bu kültürde doğanların dünyayı kavrayışlarını ve ona anlam yükleyişlerini esastan belirler. Yahudi-Hıristiyan dünyadan olanların karşısında en büyük farklardan biri suçlu bir benliğin olmaması ise diğeri de cüz'î irade çerçevesinde verilen aklın bu evreni anlamakla yükümlü tutulmasıdır. Bu evrenin anlaşılmasında diğlerinden farklı olarak Tanrı'nın mekanının değiştirilmesi yoktur, aynı kozmozda farklı katmanlarda, hakikat bilgisi Allah'a, gerçeklik bilgisi ise insana aittir. Hakikat insan tarafından ancak sürekli aranandır,

gerçeklik ise akıl yoluyla bulunabilecek olandır. Niçin ve nasıl sorularının bugün hala ülkemizde ayrı tutulması ve farklı anlaşılmasının altında bu yatar. Depremzedelerle yapılan bir araştırmada da (Cesur, 2002) insanların neden, niçin sorusuna ilahî bilgilerle cevap verirken, nasıl sorusuna bilimsel açıklamalarla cevap vermeleri bunun en iyi işaretidir. “Sahi mi” diye sorduğumuz soruların cevaplarını gerçeklikte bulurken, “Neden, niçin” sorularının cevaplarını hakikatte ararız.

Bu kültür coğrafyasındaki öznenin, suçlu benlik esaslı batılı öznenen çok farklı bir özne olduğu ortadadır. Ama bugün için sadece farklı olduğu bilgisini söyleyebiliyoruz, sadece bir başlangıç. Halbuki peşi sıra gelen ve bizim için halen başlangıç olacak birçok sorumuz var: cüz’î irade çerçevesinde akıl ile gerçeği bulmakla yükümlü öznenin, gerçeklik arayışının şekli ve içeriği nedir ve neye dayanır? Bugün bilimsel kökenli bilgilerle olan çatışmasız uyumunun altında bu yatıyor olabilir mi? Neden, nasıl? Batılı etkileşimlerle geçirdiği dönüşüm nedir, nasıl bir dönüşüm geçirmektedir ve bu dönüşümü gündelik uygulamalarına nasıl yansıtmaktadır?

Bütün bu ve bunun gibi birçok soru, yerli kaynaklı yerli bilgilerle yeni baştan, çok yönlü (sosyoloji, psikoloji, felsefe, lingüistik, din sosyolojisi) incelenmeyi beklemektedir.

Bu makale, bu meselenin bütünü hakkında bir düşünme alıştırmayı yapmaya çalışmaktadır. Alıştırmayı, sosyal psikolojiden hareketle ilgili yan disiplinlerle etkileşerek yapmaktadır. Düşünmenin, soruya soruyla cevap aramak olduğuna inanarak aşağıdaki paragraflarda bazı sorular ve düşünce alıştırmalarını okuyacaksınız.

Bu kültürde gündelik yaşantıda kullanılan bilginin dünyevîleşmesi acaba özne olarak kendimizi anlayışımızda dönüşümler ortaya çıkarmakta mıdır? Bu soru çok ayrışmamış ve genel bir soru olabilir. Bunun yerine sorunun barındırdığı kavramları soruyla ilişkilendirerek teker teker sormak bizi aydınlatabilir. Sözelimi önce, öznedeki dönüşüm açısından hem batıda hem de bizdeki bilginin dünyevîleşmesi ile modernite kavramı arasındaki ilişkiye bakalım.

a) Batı dünyasının gündelik yaşantısında bilgi dünyevîleşirken itici güçlerin ne olduğunu çok kısaca görmüştük. Daha sonraki zamanlarda batının bugünkü anlayışının çerçevesini çizen süreç modernist düşüncenin gelişimi olmuştur. Bu süreç geleneğin karşısına alternatif bilgi olarak dikildikten kısa bir süre sonra toplumun gündelik yaşantısındaki bilgi yapısına tamamen hâkim olmuştur. Bugün batıda gelenekten bahsetmek mümkün değildir bütün kodlar modernist düşünceye göre yeniden tarif edilmiştir.

Türkiye’de ise modernist sürecin kendisi çok farklı başlamış ve halen çok farklı bir yol izlemektedir (Göle,1998). Modernleşme süreci batıda toplum içinden gelişirken, bu kültürde önceleri Osmanlı entelektüeli arasında devleti kötü idareden kurtaracak bir alternatif ideoloji, sonraları Cumhuriyet devrinde ise bütün kurumlarıyla (inkılâplar, devlet anlayışı, hukuk anlayışı, kadın ve üniversite reformları ile) yukarıdan aşağıya dayatılan bir devlet ideolojisi olarak girmiştir.

Geçen yıllar içinde geleneksel bilgi, bu modernist bilgi ile bir anlamda birlikte dans etmeyi öğrendi. Hem kendini hem de modernleşme sürecini en az çatışmayla dönüştürmeye de devam etmektedir. Batıda modernleşmenin gelenek karşısında dayattığı kırılmalar, modernleşmenin üstünlüğü ile neticelenirken, bu ülkede modernleşmenin dayattığı kırılmalar geleneği ortadan kaldırmadı ama karşılıklı dönüşümler geçirdi (Aysoy, 2003). Geleneksel bilgi ile, modernitenin getirdiği bilimsel kökenli bilginin yanyana gidiyor olması, hakikat ve gerçeklik bilgisinin de neden halen birlikte kullanıldığına işaret ediyor olabilir. Dolayısıyla, dünyevîleşme ve modernist sürecin farklı yönler izlediği bu iki kültürde, hakikat ve gerçeklik bilgisinin vaziyet alışları ve nitelikleri şimdiki zamanda ve sonraki zamanda bize yol gösterebilir.

b) Gündelik bilginin dünyevîleşmesinde batı düşünce yapısı Tanrı ile insanı ayrı kozmoslara yerleştirmiş ve kendisini dünyanın merkezine yerleştirmişti. Gerçeklik bilgisini de zihnin kendisinde aranması gerektiğine karar vermişti. Bizim kültürde ise Tanrı ile insan aynı evrenin farklı katmanlarında farklı irade güçleriyle yer alır. Hakikat bilgisi ile gerçeklik bilgisi iki farklı bilgi evreni (Berger ve Luckman, 1966) halinde ama aynı kosmosda yanyanadırlar. Dolayısıyla neden ve nasıl sorusu halen ayrı ayrı cevaplarını arayabilmektedir.

Bu durum nasıl sorusunu soran insanın bilimsel kökenli bilgiyi rahatlıkla benimsemesine yol açmış olabilir. Ayrıca, batıdaki öznenin farklı olarak, gerçekliğe dair dünyevîleşmiş ve cevaplarını bilimde arayan soruların, bu ülke insanların zihnini (dolayısıyla da özne içeriklerini) batıdaki örnekleri kadar sıkıştırmadığını öne sürebiliriz. Bu durumda birey veya öznenin de elindeki yegâne seçenek batıdaki örneğinden farklı olarak, sadece bireyselleşmiş (dünyanın merkezinde oturan, fail ve belirleyen, sorumluluğu taşıyan) bir özne olmamaktadır. Ama bireyin kendisini ifadesinde birtakım değişimler olduğu da ortadadır, en azından sosyolojik göstergeler buna işaret etmektedir. Ayrıca dilin gündelik kullanımında, dilbilgisi yapısı değişmemekle birlikte bireyin kendisini önlarda tutan ifade biçimi yaygınlaşmaktadır. Dilin dilbilgisi kuralları dışında, gündelik hayattaki kullanım tarzları bize öznenin içeriği hakkında bir fikir verebilir.

c) Konuşulan dilin yapısında özneyi tanımlayan her zaman zamirdir. Zamirlerin nasıl kullanılacağı her dilde belirleyen dilbilgisidir ama dilbilgisinin nasıl düzenleneceğini düzenleyen, o dilin konuşulduğu kültürün mahallî kurallarıdır. Dolayısıyla öznenin kendisinden bahsederken kullandığı zamir yapısındaki Wittgenstein'in tabiriyle dil oyunları, bizi, öznenin kendisine nasıl yansıdığı hakkında oldukça aydınlatılabilir (Harré, 1997). Bunun yanı sıra zamirlerin kullanımındaki değişimler aynı şekilde o dilin kullanıldığı toplumun mahalli kurallarındaki dönüşümleri de yansıtabilir.

Bireyin bir özne olarak, diğer öznelerden ve nesnelere ayrı ve biricik tanımlandığı Latince kökenli batı dillerinde özneyi tanımlayan zamir, cümle kuruluşunda her zaman en baştır. Bu en başta gelişin sebebini anlamak mümkün çünkü batı kültüründe özne, bir diğer özne ile ilişkisini onun özne oluşundan değil, nesne oluşundan doğru kurar. Dolayısıyla nesnenin varlığının (yani karşısındaki insanın) kanıtı, öznenin kendisinden gelir. Kendinden olmayan her şey nesne konumundadır ve öteki (diğer kişiyi veya kişileri) olarak adlandırılır. Biricik ve yegâne olan öznenin kendisidir. Eğer özne karşısındaki nesneyi yok sayıyorsa o yoktur. Bir dönem bu yok sayılan kadındı, derisi renkli olandı, doğulu insandı, işçi sınıfıydı.... Öznenin diğerini (ötekini, bir başkasını) bir diğer özne olarak muhatap kabul etmesi halen bir mesele olarak yaşanmaktadır.

Türkçe'de ise zamir hep gizlidir, nadir durumlarda cümle başında kullanılır. Bu gizliliğin gündelik hayattaki dil oyununa yansması bireyin kendisini bir özne olarak (mahallî kurala uygun olarak) açık bir şekilde ortaya koymayıdır. Kurala göre, kişinin kendisini ifade eden tekilliği önplana çıkmamalıdır. Bu kültürün mahallî kurallarına göre, öznenin, bireyin birinci tekil şahıs zamirini bu şekilde kullanması gerekir. Dolayısıyla Türkçe'de özne kendisini dolaylı olarak, karşısındakini, ötekini, nesneyi önplanda tutarak ifade eder.

Türkçe'de birinci tekil şahıs zamiri halen cümle yapısındaki gizliliğini, dilbilgisi kurallarına uygun bir şekilde korumaktadır. Bununla birlikte öznenin birtakım değişimler geçirdiğini de belirtmek gerekir. Cümle içinde zamir olarak, yeri değişmemekle birlikte vurgusu, hedefi ve anlamı değişmeye uğramıştır. Cümle içinde özne, olayı artık nesneden doğru değil öznenen, kendinden doğru aktarmaktadır (Arkonaç, 1999). Öznenin olay karşısındaki konumu, nesnenin öznedeki tesirinden çok, öznenin kendisinde bıraktığı etkiyle belirlenmektedir. Bu durum, gelişen yeni modernist normatif kurallarla, eski mahallî kuralların karşı karşıya kalması veya başka bir ifade ile, geleneksel olanla modernist olanın karşı karşıya kalması şeklinde anlaşılabilir. Öznenin birey olarak tekilliğini yaşamaya başlaması öte yandan, geleneksel olarak zamirin gizli kalışının devam etmesi bize burada bu karşılaşmanın halen birlikte salınım halinde olduğuna işaret edebilir. Kısacası, modernitenin veya geleneksel olanın bir diğerine üstün gelmesi yoktur.

KAYNAKÇA

Arkonaç, S. A. (1999). *Psikolojide İnsan Modelleri*. Alfa Yayınevi, İstanbul.

Aysoy, M. (2003). *Geleneksel Sonrası Toplum Üzerine*. Açı Yayınevi, İstanbul.

Berger, P. ve Luckman, T. (1966). *The Social Construction of the Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Doubleday and Co. New York.

Cesur, S. (2002). *Depremi Nedensel Açıklamaları*. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Göle, N. (1998). "Batı-Dışı Modernliğin Kavramsallaştırılması Mümkün mü?" *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*. Metis yayımları, İstanbul.

Harré, R. (1997). *Singular Self*. Sage Pub. London.

ABSTRACT

The aim of the paper is an attempt to think of and consider on how universal psychological subject notion and the local subject notion in Turkey are different and should be considered apart. Their positions and contents are compared on transformations of the secular knowledge and the reflections on the daily language games.